

УДК 393. 9 (438)

Іван ІГНАТЮК

ПОХОВАЛЬНІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ НА ПІВДЕННОМУ ПІДЛЯШШІ

Стаття репрезентує опис поховальних обрядів та вірувань, пов'язаних із ними, що побутують на території Південного Підляшшя. Серед інших матеріалів – зразки пісень, що співалися при померлому. Автор наводить як українські, так і польські тексти.

Ключові слова: поховальна обрядовість, Південне Підляшшя, голосіння, тризна, поминальні звичаї.

Зі смертю людини та її похороном серед українського і польського населення українського походження (бувших уніятів) на Південному Підляшші пов'язано багато вірувань, звичаїв та обрядів.

1. *Народні вірування.* На Підляшші люди вірять, що як випаде зуб, то хтось умре, а як зуб кровавить, то вмре хтось з родини. Не було тут вірувань, що хтось, умираючий далеко, дає певний знак своїм найближчим.

Давніше люди ворожили про смерть по снах. Говорили, що такий а такий мені сон снився, то я вже, мабуть, умру. Вірили, що про смерть дає вістку пташка, яка прилетить під хату і застукає у вікно (*Матяшівка, тм. Тучна, Білопідляський повіт, Люблінське воєводство*). Вірили теж, що смерть віщує пугач, який уночі кричатиме під хатою (*Данці, тм. Ганна, Володавський повіт, Люблінське воєводство*). Люди уявляли смерть як людину, котра має один кістяк і тримає в руках косу. Цей кістяк приходить до конаючої людини і косою завдає їй смерть.

Умираючу людину не залишали саму. Для полегшення конання запалювали велику свічку т.зв. «громницю», яку святили в церкві (костелі) на Стрітіння Господнє. Цю свічу давали конаючому в руку. Люди вірять, що «громниця» символізує ясність, а ясність – це

життя. Умираючий повинен тримати ясність в руці і з цією ясністю вмирати. Вірили, що якщо людина вмерла без «громниці», то після смерті буде ходити по цьому світі і лякатиме людей. Коли умираюча людина не могла сконати, то люди молилися, щоб Бог дав їй легку смерть, щоб щасливо померла.

Розказували старіші люди (*Ганна, пов. Володава*), що колись давніше вмирала чарівниця, котра не переказала своєї таємниці дочці чи іншій особі, то довго мучилася в агонії і не могла вмерти. В той час замість «громниці» давали їй в руки до підтримання осиковий кілок і тоді вона сконала. Осикове дерево символізує нечисті сили – диявола. Люди вірять, що перун завжди б'є в осику, бо коли Матір Божа з Христом втікала до Єгипту і хотіла під нею сховатися, то осика їх з дитиною не прийняла. Матір Божу в той час прийняла ліщина і тому ліщина росте широко та в неї ніколи перуни не б'ють. Тому під ліщиною слід ховатися від перунів, а не під осикою.

В інших селах (*Матяшівка, пов. Біла Підляська*) старіші люди вірили, що коли людині, яка вмирає, дати свічку в руку, то хучій і спокійно вийде з неї душа. *«Не у всіх однаково конанне було, – сказала Павліна Сльонзак з Матяшівки, – То такії то тяжко конали, котори чимсь займалися, щось таке відали, і щось робили, причинялися людьом, то на правду говорили такії старіші люде – то такий чоловік тяжко вмирав. Тяжко вмирав тоже чаровник, же якісь забобони відав. Щоб він міг умерти, такий чоловік, то здоймали полата. На горі здоймали дощку, подоймали до гори, будьби, так говорять, що він хучій вмере, же душа вийде з його».*

Люди давніше вірили, що душа на протязі 40 днів від смерті ходить по помешканню, по цьому світі. І щоб вона повернула там, де є її призначення, то по 40 днях від смерті ідуть до церкви, де священник відправляє богослуження і панахиду за душу померлої людини. У римокатоликів за померлу душу відправляє ксьондз месу (в гов. «мшу») після 30 днів від смерті людини.

Про блукання людської души після смерті так оповіла Павліна Сльонзак з Матяшівки: *«Люде вірили, що по смерті душа приходить на тоє самое місце, де чоловік живів. Вірили, що душа приходить, тільки вона є невідзіма, ніхто її не бачить, дух о такий. Вона ходить по землі сорок днів. Шукає свого тіла. Прийде, кажуть, до хати, де тоє тіло лежало. Нема. Прийде до церкви, де воно там в гробі було. Нема. Пуойде на могилки. Там коло могилки нема. І так*

ходить три дні без пжерви по світи. Третього дня являється ангел. Являється аньол, і допіро тую душу бере з землі догори. І водить її по таких, називалися митарства, по добрих і кепських місцях. То буде аньол і буде шатан – двох їх буде. Єслі чоловік щасливий, добрий був на світи, з людьмима добре живів, не був забуйца, не був там злодійом, такий був набожний, то до того чоловіка мають аньоли, значить. А єжелі которий чоловік грішний, когось там забив чи спалив чи когось обокрав то вже до того чоловіка мають (право – Ів.Ігн.) шатани, шатан. І вже будуть його водити по всіх місцях: добрих і кепських. Називаються тії місця митарства. Тії митарства мусить тая душа перейти. Митарства окончить, топіренька аньоли її (душу – Ів.Ігн.) пуодводять до престолу Господа Всьомогущого і кажуть: поклонись Богу! Допіро поклониться Богу і почує голос: «Заведіте її там і там, в таке місце. І от вони її ведуть. В тому місці вона вже там зостається до суда. Живе до цих пір, пока суд буде, значить, Господь буде судити всіх змарлих... Душа змерлого не одходить на тамтой світ 40 днів і тут є. І як сорок днів перейде, дають на мишу, справляють гостину, поминки такі роблять...»

Тепер люди вірять, що душа після смерті зараз тіло померлого покидає.

Існує серед людей вірування, що душа померлої матері приходить після смерті до своєї дитини. Анна Левицька з села Ганна поінформувала мене, що був колись такий випадок у містечку Славатичи над Бугом Білопідляського повіту, де душа матері, котра залишила немовля, вночі приходила до своєї дитини. Мешканці дому чули, як померла колихала свою дитину і кормила її грудьми. Чули, як немовля ссало цицьку. Перестала вона приходити до дитини в той час, коли ксьондз відправив в помешканню молебень за її душу.

Павліна Сльонзак з Матяшівки чула від свого двоюрідного брата, що його жінка після смерті приходила до хати вночі і своїми грудьми кормила дитину. «*І от він тую дитину, – сказала П. Сльонзак, – глядів вночі. А пуозній то так почув: усе як він дитину колихав, то щось таке так навалилося на колишку, же йому аж так тяжко стало ниби колихати. І чув, як дитюк зачав ссати цицьку. І так говорив, же, каже, перестав дитюк плакати, і чув, як ссав цицьку. І, каже, по тому дитюк спокійне спав. І, каже, що я її не бачив, тільки чув, як двери одчинялися й зачинялися.*»

Давніше на Південному Підляшші був такий звичай, що на третій день Великодня люди приносили крашені яйця на цвинтар і клали їх на могилах померлих. На могилки приходив «батушка», відправляв в цвинтарнім каплиці службу Богу за душі померлих і ці крашанки забирав. За пам'яті Павліни Сльонзак з Матяшівки на Великдень люди заносили на могилки крашені яйця й паску, щоб поділитися з померлими. Паску і яйця забирали з могилок бідніші люди, переважно жебраки. Тепер вже цього звичаю немає. Крім того, по-жертвувано колись бідним людям, тобто жебракам, по кілька пар яєць, щоб жебраки помолилися за душі померлих. Люди вірили, що в цей спосіб якби поділилися свячоними яйцями з померлими. Як відомо, яйце символізує життя.

2. *Нараджування на смерть*. Був і є на Підляшші звичай, що як людина умре, то заслонюють плахтою дзеркало в хаті і затримують хід годинника, щоб в хаті було сумтно. Згодом хтось з домочадців іде до церкви або до костела, в залежності чи мрець був православний, чи римокатолик, та замовляє дзвоніння. В одних селах (*Дубогроди, тм. Ганна*) дзвонять по три рази, а в інших – по 12 разів, повідомляючи село про смерть людини.

Про похорон давніше і тепер на селі повідомляється усно. Раніше ніхто спеціально про смерть не завідомляв жителів села, тільки про це довідувалися один від одного. Переважно хтось з родини йшов на село до родичів та знайомих і повідомляв їх про смерть та похорон. Якщо не було кому з родини йти, то посилали з вісткою на село чужого. Був звичай і є досі, що привозили (приносили) з церкви або з костела чорну хорунгву і хрест та ставили біля хати на знак жалоби, на знак, що в хаті є мрець. Але не всюди цей звичай існував і існує. Давніше на селі була особа, яка мила померлого і наряджувала його до труни. Тепер це виконує хтось з родини або з сусідів. Мерця мили і вбирали на смерть переважно старшої люди. Померлого обмивали солом'яним віхтем, витирали полотном, а потім все те спалювали. Воду після миття небожчика виливали в таке місце, де мало хто ходив, наприклад, під якийсь будинок. Не вільно було їх виливати до гною. Люди казали, що ця вода є шкідлива, як вступити в неї. На поле не виливали, бо вірили, що як вступить хтось в цю воду, то буде слабувати. Наряджували мерців обов'язково у чистий одяг, святочний. Вбрання в останню дорогу готували завчасно і зберігалося воно зв'язане в скрині. Неодмінно мало щось

бути зі шлюбного одягу, найчастіше – сорочка, оздоблена переборами. Колись на селі були кравці, котрі шили небожчикам убрання, переважно мужчинам, які його не мали. Покійника, як вже я сказав вище, наряджував хтось із «хатніх» або сусідів. Колись в кожному селі була спеціальна жінка або мужчина, які мили і вбирали небожчика, тобто «нараджували на смерть» – як сказала Анна Левицька із села Ганна. Сказала вона також, що багато людей, переважно жінок, готувало собі «смертельне вбрання» задалегідь перед смертю.

Неодружених давніше одягали як на весілля. Дівчат вбирали у вінок, вельон, парубкові пришивали до шапки весільну квітку чи стрічку. Подекуди випікали й коровай, а поховальну процесію супроводжували верхи на конях весільні «маршалки» (Микола Жуковський, *Залезше над Бугом, тм. Кодень, пов. Біла Підляська*). Як поінформувала мене Павліна Ольонзак з села Матяшівка, жінку вбирали на смерть так: *«Накладали спідницю в смуги, звану ториністкою, сорочку, приоздоблену переборами, торсет, на голову наклали каптур (різновид чепця), на ноги – черевики або туфлі. Натомість мужчине наклали чорні самоткані штани, звані нагавицями. На груди вдягали довгу льняну сорочку до самих колін своєї роботи. Сорочку оперізували червоною крайкою, вкладали до труни шапку (кашкет). В селі Матяшівка вкладали також до труни на зміну, «на прозапас», друге одіння».*

У вісімдесятих роках минулого сторіччя в селі Чепутка, гм. Со-снівка, колись Володавського, а зараз Білопільського повіту один чоловік наказав перед смертю поховати його в народному вбранні, в сорочці з переборами. Кільканадцять років тому мою інформаторку з вищезгаданого села – Анастасію Олещук, від котрої записав я багато українських пісень та цілий весільний обряд, згідно з її волею поховано в народному українському одязі на православному цвинтарі в селі Голешово, гм. Ганна.

Як подає Оскар Кольберг, в околицях Кодня і Тереспіля Білопільського повіту в другій половині XIX ст. наклали померлому мужчине на голову шапку або кашкет, а на ноги шкарпетки або ноги завивали в онучі. В околицях Володави потайки вкладали до труни такі речі, які він любив за життя, наприклад, табаку, люльку, а то й навіть пляшку горілки. Небожчиків на Підляшші завжди ховали в труні. Домовини колись на селі робили столярі. Готових трун не було. Стружки (в гов. стругини), які залишилися після виготовлення

труни вкладали до труни, під голову небіжчика, а ті, що zostалися – палили. В деяких селах в околицях Володави стружки старанно збирали і виносили за село, де люди не ходять¹.

Небожика вкладали до труни «навзнак» (на спині), а руки склали одна на другу, нахрест (в гов. – на криж). В деяких селах вкладали до домовини під голову покійному подушечку, випхану сіном. До труни давніше вкладали віночки, посвячені в церкві або в костелі, сухі квіти, у римокатоликів – чотки (в гов. «рубанець»), а у православних – святий образок. Дуже давно, на початку ХІХ ст., на Підляшші в околицях Білої Підляської і Лосиць, як подає Оскар Кольберг за Голембйовським, до труни вкладали небожчикові в руку кусок полотна з двома або трьома грошами, свячений чорнобиль і полин, а також пляшку горілки. Гроші давали для того, щоб мрець мав, що пожертвувати бідним при вході на той (в гов. – тамтой) світ.

Мерця давніше клали на лавці. Лаву ставили при покутній стіні. Покутня стіна (покутя) – то ця стіна, на якій висять святі образи. Тепер то найбільш кладуть небожчика посеред хати. Клали й кладуть мерця головою до образів (до покутя), на передній угод хати, а ногами до дверей. Весь час труна стояла в хаті на стільчиках поздовж – головою до покутя (образів). Запалювали коло небожика свічки. Цілу ніч свічки горіли. Горіло три свічки. Свічки завше ставили на труні, одна свічка при голові, а дві свічки по боках. Мрець в хаті лежав давній так, як тепер, – дві доби, а на третю його ховали. (П. Сльонзак, село Матяшівка, ім. Тучна). В інших селах (Ганна, Дубогроди, ім. Ганна) при домовині уставляли по дві свічки, а у багатших господарів – по чотири. «В узголів'я раніше ставили дві свічки в глечуку з зерном, що символізувало вічність життя і було характерне в минулому для всієї України»².

3. *Чергування при останках*. Існував та існує на Підляшші старий звичай чергування при небожчику. Цей звичай не має спеціальної назви. Говорили люди (Данці) «йдемо на нуоч до небожчика». В інших селах (Матяшівка) казали «йдемо на пацюр до небожчика». Родина, найближчі і майже всі жителі села чергували при покійнику, молячися і співаючи стосовних пісень. Чергування тривало цілу ніч, до самого рання, до часу положення небожчика до труни. На чергування як приходили люди, то вклякали і молилися. В українських

¹ Oskar Kolberg, Chelmskie. – Т. 33. – Cz. 1. – Wrocław-Poznań, 1964.

² Валентина Борисенко. Поховальні звичаї та обряди// Холмщина і Підляшшя. – К., 1997. – С. 301–309.

селах говорять молитву «Отче наш». Читають також «Псалтир». Як з родини не уміли читати «Псалтиря», то до його читання наймали сусідів. Після молитви співали набожних пісень: «Ой ти смерте кохана», «Кажуть люде, що я й умру», «Братія й мої сестри», «Коли Ісус був у Віфлаємі», «Страдатільна мати під хрестом стояла», «Для Христа я умираю» та інших. Для прикладу наведу нижче дві пісні.

*1. Кажуть люде, що я й умру,
А я хочу жити,
Скільки живши на тим світі
Той треба умерти.
Зостається срібро, злото
Й дорогії шати,
Трудно же мні із собою
На той світ забрати.
Ой хоча жеб міг забрати—
Там того й не треба —
Штири дощки, сажень землі,
Спасенія з неба.
Дадуть міні смутну труну
І тв'ордоє ложе,
Не дай в гріхах умирати,
Мілоствивий Боже.
Як ударать в увсі дзвони
В останній годині —
Поклонюся всьому світу
І своїй родині.
Як упустять грішне тіло
В глибокій доли
І засиплють писком очи —
Не гляну николи.
В гробі будуть руки й ноги,
З головою руки,
Душа пуойде не смертельна
На вічних мукі.
Помнятай же, чоловіче,
Так велику страту
Ібо як хто Богу служить,
Так возьме заплату.*

*Перед часом всьо житіє
Богу помолися,
Іди в церков сповидайся,
З бліжнім помирися.
2. Братія й мої сестри,
Мої близькія друзя,
Ви прийдіте, подивітесь / 2 р
Жизньь окончилась моя.
Ви прийдіте, подивітесь –
Господь чудо сотворив,
Ангел Божий зійшов з неба / 2
Душу з тілом розлучив.
Лежить тіло без дихання
І не може говорить –
Ви прийдіте, мої близькі, / 2
Тіло моє в гроб вложить.
Бо вже я од вас одходжу
Там на вічне життя –
Більш із вами не зобачуь /2
Аж до страшного суда.
Де ви, браття, мої сестри,
Не тужіте ви за мной –
Моліть Бога і співайте / 2
Со святими упокой.
Прошу вас зайти до церкви,
Службу Божу заказать –
Нех священник молить Бога / 2
Душу мою в рай прийнять.
Тільки кровію Ісуса
Прошу вас я причастіть
І за мене охваруйте, / 2
Буду вас благодаріть.
Не тільки і в сороковий день,
Не тільки і в роковий,
Но почацій панахїду./ 2
Правте со службой святой.
І сумну мою могїлу
Ви сльозамі окропіть –*

*На могили хрест поставте, / 2
Гарних квітів насадіть.
Там, де падуть ваші сльози,
Може, виросте трава,
Там я буду спочивати / 2
Аж до страшиного суда.
Там, де впадуть сльози,
Може, квіти зацвітуть –
Там про мене пам'ятайте, / 2
Що лежу в могилі тут.*

(Записано 12. VII. 1986 р. від Павлини Сльонзак, дівоче прізвище Семенюк, 1906 р. н., с. Матяшівка, тм. Тучна, Білопідляського повіту.)

На польських селах, де жили й живуть люди українського походження, наприклад, село Дубогроди (польськ. Долгоброди), в якому після 1905 р. більшість жителів (бувших уніятів) перейшла з православ'я на римокатолицьке віросповідання і тим самим окреслила свою національну приналежність до польської нації, під час чергування при покійному відмовляють «ружанець», Anioł Pański, читають по-польськи псаломи та співають вже польських набожних пісень. Співають тут ось таких пісень: «Dobry Jezu a nasz Panie», «Witaj Królowo nieba», «Zmarły człowieku z tobą się żegnamy», «Już idę do grobu smutnego», «Czemuż tak rychło Panie, bierzesz mnie ze świata» (пісня для молоді), «Żegnaj siebie żono» (при небіжці жінці), «Żegnaj siebie mężu» (при небіжчику чоловіку) та інших. Для прикладу наведу нижче дві пісні:

*1. Już idę do grobu smutnego,
Gdzie będę spoczywać aż do dnia sądnego,
Gdzie możni swe kości składają,
Książąta, panowie (2) w proch się obracają.*

*Już słońce i księżys świecić mi przestaną,
W tą podróż odchodzą, nie biorę nic z sobą,
Tylko cztery deski, lichna biała szata,
Toć cała wysługa (2) mizernego świata.*

*Robactwo, zgnilizna – te przy mnie zostaną.
Gdzie mądry Salamon podział się z mądrością,
Gdzie Krezus Aswerus (2) z swoją spaniałością.*

*Gdzie Samson tak silny, gdzie mężna Judyta,
Gdzie mocny Herkules – niech się kto chce pyta.
W jaskinie podziemną śmierć wszystkich ukryła,
Toć samo dziś ze mną (2) nędznym uczepiła.*

*Już od was odhodzę i żegnam się z wami,
Ojczy, matko razem z bracią i siostrami,
Żegnam się z córcami, syny, pasierbami,
Z całą familiją (2) I z przyjaciółmi.*

*Żegnam się z tobą małżonko (małżonku) kohana (kohany),
Dziękuję żeś była (był) w życiu mym wybrana (wybrany).
Ja tu się oddaje Boskiej Opatrzności,
A sam (sama) już odchodzę (2) przyszli ochotnie.*

*Niech wszystkim Bóg płaci zdrowiem I fortuną,
Nagradza I wspiera niebieską koroną.
Otrzyjcie łzy z oczów, ustajcie w żałości,
Życzcie mi pokoju (2) w niebieskiej światłości.*

*2. Czemuż tak ryhło, Panie, bierzesz mnie ze świata?
Czemuż tak prędko znikły moje młode lata?
Kilka lat tylko żyłem (-łam), kilka dni na świecie,
Nie użyłem (-łam) rozkoszy w moim młodym lecie.*

*Daleś mnie był rodzicom moim ukochanym,
Teraz mnie śmierć zabrała w wieku młodym.
Ojciec I matka z oczu obfite łzy leją,
I od żalu wielkiego na poły truchleją.*

*Mogłaś śmierci ocrutna dać mi jeszcze pożyć,
By rodzice pociechy mogli ze mnie dożyć,
Lecz inaczej wyrok Boski sporządziły,
Aby złości światowe mnie nie potępiły.*

*Ojczy I matko moja, już się żegnam z wami,
Z krewnymi kochanymi, z bracią I siostrami.
Dziękuję wam za wszystko coście mi czynili,
Żeście mnie wychowali I mnie też żywili.*

*Młodzieńcy I panienki z wami się rozstaje
I z tą wam do uwagi naukę podaje,
Wiedźcie iż do starości śmierć z kosą nie czeka,
Ale I w młodym wieku podcina człowieka.*

*Wy zaś wszyscy którzy do dziś przy mnie stoicie
Ostatnią chrześcijańską posługę czynicie –
Westchnijcie z głębi serca do Boga naszego
Aby mnie przyjął raczył do Królestwa swego.*

*(Записано 16 лютого 1982 року від Анастасії Матчук 1914 р. н.,
с. Дубогроди, ім. Ганна, Володавський повіт).*

Колись дуже давно були на Південному Підляшші спеціальні співаки, які співали під час чергування при небожчику і під час виводу пісень, званих в говірці заводинами (від дієслова заводити – лементувати – в літ. мові – лементи, лементування, голосіння). Тепер таких співаків немає. Як вже я подав вище, на чергування при покійнику приходила родина, родичі, сусіди, знайомі, переважно ціле село. Ніхто не ходив по селі і нікого не запрошував на чергування при небожчику. Всі почували це за свій обов'язок. При померлому під час чергування плакали, лементували («заводили»), нарікали на долю, але професійних плачок, які б ці дії виконували від імені сім'ї небожчика, тут не було. Були вони на Південному Підляшші дуже давно. Як подає Оскар Кольберг, такі плачки були в околицях Мельника і Дорогичина на Північному Підляшші, яке межує через Буг з Південним Підляшшям. Найнята плачка йшла за труною і вилічувала в жалобному співі, перериваним плачем, заслуги і чесності померлого.

При похороні померлої дівчини плачка співала сумним голосом:

*Ой, моя сеструнко мила,
Як же ти мене покинула,
Як ти зо мною в колідзе була,
Як же ми з собою добре жили.*

Під час чергування настрої в хаті був сумний і поважний.

Про швидке проминання тогочасного життя людини так сказала мені у 1980 році інформаторка Анна Левицька із села Ганна, котра тоді мала 82 роки: «Той (літ. – цей) світ, як макує цвіт». Цей вислів слід розуміти, що життя людини так хутко минає, як квітнення маку.

Мак зацвіте і хутко його пелюстки опадають. Людина народиться і також її життя швидко кінчається.

4. *Випровадження останків і похорон*. Випровадження останків з хати на цвинтар називається на Південному Підляшші виводини. В деяких селах цей поховальний обряд називають вивід або вивуод (*Данці, Голешово, Ганна ім. Ганна*). Виводини є першою частиною поховального обряду. На виводини приходили родичі, сусіди і майже ціле село. На вивід (вивуід) привозили до мерця-римокатолика ксьондза, а до православного – «батюшку». Якщо село було дуже віддалене од церкви чи костела, а радше родина померлого була бідна і не мала грошей на похорон, то священник не приїжджав на виводини до покійника.

Священник в хаті відправляв стосовні моління. Римокатолицький ксьондз перед винесенням труни з хати на двір відмовляє в хаті «*Ojczy nasz*» і «*Zgowaś Marjo*». Православний ксьондз на чоло померлого кладе довгий пасок паперу, на якому написана молитва «Святий Боже, святий крепкий...» Цей пасок паперу називається вінчик. З другої картки паперу «батюшка» читає молитву за душу померлого, яку потім кладе на груди покійника. Ця картка паперу з молитвою носить назву «Остаточна молитва». Небожчик в хаті лежав у відкритій труні. Перед винесенням труни з хати померлого цілує, прощаючися з ним, найближча родина: жінка, мати і діти, якщо їх батька виводять. Чужі люди покійника не цілують. Ще з небожчиком прощається найближча родина на могилках перед опущенням труни в яму. Давніше труну везли на цвинтар відкриту, а тепер перед винесенням її надвір легко забивають віко цвяхами, бо на могилках до цілування віко відкривають. В селах з корінним польським населенням, наприклад, Луковський і в західній половині Радинський повітах, віко труни, після вложення небожчика до неї, забивають. Тепер вже трапляється, що подекуди в селах з автохтонним населенням віко труни закривають навічно. Домовину з хати виносили надвір сусіди або чужі люди. Найближча родина не виносить труни. Труну виносять з хати ногами до дверей. В деяких селах, як виносили мерця з хати, то тричі стукали домовиною об хатні і сінешні пороги. Це було прощання покійника з домом і засторога, аби він не «приходив лякати» з того світу. Подекуди чоловіки, які виносили труну, від імені небіжчика промовляли: «Бувайте здорові».

Як виводять померлого господаря, то всі двері в хаті, оборі, стайні і у хлівах відчиняють. Домашні тварини, то є худобу, виганяють на

подвір'я, бо як не виженуть, то все пропаде, «підє» за господарем. Такі колись були вірування, які є залишком поганського поховального обряду. Відчиняли двері тому, що ще вірили, як не зробити цього, то худоба здихатиме. Теж вірили, що як вмирає батько чи мати, то не буде вестися (в гов. – шихувати) в господарстві. Після винесення труни з останками люди старалися чим скоріше все помити та попрятати після покійника. В деяких селах (*Матяшівка*) є звичай, що з труною затримувалися посеред двору, «жеби своє місце попроїдав покійник». На подвір'ї ставляли стільця і на цей стілець клали труну. «Батюшка» відправляє відповідні моління, «скаже науку», тобто виголосить проповідь, від імені небіжчика попрощається зі всіми, з родиною, подякує людям, котрі прийшли із села на виводини. Тому труну ставлять посеред двора, щоб господар прощався зі своїм господарством. Небіжчик колись тут скрізь управляв, ходив по тому дворі. Павліна Сльонзак подала нижче короткий зміст промови священика: *«Колись він був, подарив тут, ходив скрізенька по тому дворці, заглядав в кождьон куточок, а тепер зо всім прощається: із людмиа, із своїм домом, з родичами, із своєю рідньою сімьюю і одходить у вічність»*. На виводини, як було вже сказано, приходили близькі й сусіди, майже ціле село. Люди вірили, що як самі повмирають, то їх вийдуть зустрічати із свічками в руці усі ті душі, в кого вони були на похороні.

Якщо цвинтар був далеко од дому померлого, то труну везли на підводі, а як був в цьому самому селі і близько, то труну несли на могилки мужчини. На підводу, на яку вкладали домовину, клали солому, а на соломі клали витканий з вовни в різнокольорові смуги килим, званий тут «диваном», а на цей «диван» клали труну. Давніше в деяких селах на труні клали кусок полотна, а на полотні буханку хліба, призначену для священика. На возі, на якому везли труну, ніхто не сідав. Фурман ішов побіч воза. Дуже давно на Володавщині труну на цвинтар везли волами.

Якщо цвинтар знаходився в другому чи третьому селі, то похоронна процесія затримувалася на скраю села. А як на скраю села була капличка або стояв хрест, то процесія затримувалася перед капличкою або хрестом. Тут відбувалося прощання померлого з селом. В інших селах прощалися люди з покійником на перехресній дорозі за селом.

Перед капличкою, на скраю села, також ставили в деяких селах (*Матяшівка*) стільця, на якому клали домовину. «Батюшка» перед

труною помолиться, сам вклякне і скаже усім вклякнути. Зговорить він з людьми молитву «Отче наш».

Похоронна процесія так ішла. Перед труною насамперед несли хреста і чорну хорунгу, далі ішов священик і люди, котрі співали. Позаду за труною ішла найближча родина, родичі та сусіди і найближчі. Як везли домовину до церкви, то співали пісень «Святий Боже, святий крепкий, святий безсмертний» і «Со святими упокой»:

*Со святими упокой,
Христе, душу раба Твоего
Іжедне з болєзні печаль
І воздыханіє його
Жизнь безконечная.
Надгробноє риданіє
Творяще пей:
Алілуя, алілуя, алілуя.*

(Записано 12. VII. 1986 р. від Павлини Сльонзак).

В селах, де проживає польське населення українського походження та корінно польське, під час похоронної процесії співали пісень «Dobry Jezu a nasz Panie» і «Wieczny odpoczynek racz mu dać Panie».

Під час похорону співали також інших пісень набожних, а між іншим пісень званих в говірці «заводинами», тобто лементами, голосінням. Побутувала тут колись традиція голосінь, примовлянь, ритуальних плачів над померлим. Голосіння за покійним відомі з дохристиянських часів у багатьох народів світу. Найдавніші записи голосінь у польських джерелах відомі з XVI сторіччя. Побутували окремі пісні матері за дитиною, дружини за чоловіком, дітей за батьками.

Після прощання померлого із селом труну везли ногами наперед до церкви або до костела, а як на могилках була каплиця, то до тої каплиці. Потім частина жителів села залишалася і повертала до своїх домів. Родина, родичі, друзі, сусіди та інші прошені люди із села сідали на підводи та їхали до церкви чи до костела на похорон. В церкві (костелі) чи в церковній каплиці священик відправляє службу Божу, кропить свяченою водою труну та кадить її кадилом. Як виносять чоловіки на плечках труну до могили, то в церкві (костелі) дзвонять дзвони. Люди, почувши дзвін по померлому, всі кидали роботу, бо однаково вона пішла б намарне. Жінки, йдучи за покійником, старанно зав'язували голову хусткою, бо вважалося, що може

випасти волосся. Якщо цвинтар був далеко від церкви (костела), то труну везли на підводі на могилки.

Перед спусканням тіла в яму, на цвинтарі священник відправляє стосовні моління та виголошує проповідь і дякує від імені померлого людям за участь в похороні. Був звичай, що перед спусканням небіжчика в яму відкривали віко труни і найближча родина (жінка, діти) цілували померлого, прощаючися з ним на вічність. В деяких селах до труни вкладали квіти. Як вже священник покропить могилу і труну свяченою водою, тоді чоловіки спускають труну на мотузках у яму. Після зложення труни додолу могили кидали на труну грудки землі. Це означає, що людина з землі постала і в цю землю сама іде. Перший землю на труну кидає священник. Бере він таку малу лопатку і сипле землю на труну нахрест: на голову, на ноги і по боках. Згодом за священником землю кидають на труну родина та найближчі померлому. В деяких селах землю кидали на труну по три рази. Кидати землю дітям на свого батька чи матір було заборонено звичаєм. Також чоловікові на свою жінку і жінці на свого мужа не годиться кидати землю. Як усиплють могилу, кладуть на неї квіти та вінки. Давній самогубців (тих, що повісилися) ховали без священника, а зараз священник бере участь в похороні. Небіжчика-самогубця до церкви (костела) не вводять. Давніше самогубців ховали перед цвинтарем, а тепер ховають на могилках. Немовлята хавають біля могил родини. У римокатоликів, як ховали дитину, то в деяких селах (*Дубогроди*) були білі хорунгви і співали похвальних пісень до Божої матері. На похорон дитини мати не йшла, бо було таке вірування, що смерть може забрати ще другу дитину.

Священикові за послугу, за участь в похороні, люди платили. Давали гроші і приносили хліб, клали його на пристіл, клали також яйця та інші харчові продукти. Так було давніше. Тепер платять тільки грішми.

5. *Тризна*. На Підляшші існував та існує звичай улаштування після похорону гостини для родичів, сусідів та інших людей, що брали участь в похороні. Цю гостину на Підляшші називають вмерлинами (*Дубогроди*). На селах, віддалених на захід від Буга, прийнята є назва «умерльини». В інших селах, наприклад, в селі Матяшівка, цю гостину називають поминки. Зараз розповсюдилася польська назва тієї гостини, а саме «стипа» (*село Данці, Голешово, Ганна*). Вмерлини, тобто тризну, улаштовували в хаті померлого.

На вмерлинах давали їсти і пити. Подавали давніше до їди печене м'ясо, смажену капусту, ковбасу, хліб і пшеничний хліб т.зв. «періг» (перуог). Дуже давно на Володавщині під час тризни подавали обрядову страву кутю – варену пшеницю (кашу), зроблену в ступі з медом, маком і оріхами. Також дуже давно на поминальний обід варили горох, «ягляну» (пшоняну кашу), капуста, подекуди голубці з пшоном або гречаною кашею. У піст готували все пісне. До пиття подавали горілку і пиво. Пили переважно на обіді по три чарки горілки. З першої, перед тим, як випити, надливали кілька крапель на землю, мовлячи: «Душкам!» Випивши кілька крапель, виливали позад себе, промовляючи: «А нам на здоров'є». Тепер в деяких селах (*Данці*) перестали під час тризни подавати горілку, бо були такі випадки, що люди впивалися і співали світських пісень. На вмерлинах співали набожних пісень, вспоминали померлого.

б. *Жалоба та молебні за душу померлого.* По померлому завжди плакали, бо не було такого звичаю, щоб плакати було не вільно. Жалоба по дорослих триває один рік, а по малих дітях не має обов'язку носити жалобу. Діти по дідусяві або по бабусі носять жалобу через 30 днів. Ознакою жалоби у мужчин є носіння на рукаві чорної пов'язки. Жінки на знак жалоби вбираються у чорне одіння, а на голові носять чорну хустку.

В селах, де проживає польське населення українського походження, і в селах з корінним польським населенням після 30 днів від дня смерті дають в костелі на месу (в гов. «на мшу») за душу покійника. Після служби Божої ідуть на могилки, кладуть на гробі квіти та запалюють лампки або свічки. В річницю смерті в костелі замовляють у ксьондза молебни за душу померлого.

В селах, де проживає українське населення, люди замовляють у священика богослужіння з панахидою за душу померлого на дев'ятий день (*Матяшівка*) і на сороковий день після смерті. Згодом священик відправляє панахиду в річницю смерті. І тут ідуть такого на могилки, палять на гробах лампки і свічки та кладуть на могилі квіти. Дуже давно за панахиду давали священикові буханець хліба, кілограм цукру і кілька пар яєць. Тепер за цю релігійну послугу платять священикові грішми.

В селах, де живуть православні, померлих поминають в першу неділю після Великодних свят, в неділю, звану провідною або проводами. Ідуть до церкви і у священика замовляють панахиду за

душі померлих. Про цей поминальний день так мене поінформувала Павліна Сльонзак з Матяшівки: *«За померлих одправляв священик на проводи. На проводи – то таке всьообщоє воскресеніє змерлих. Ходять вони (священики – Ів. Ігн.), обходять аж покуоль кончать, покуоль мине то є воскресенє сорок днів. Сорок днів ходять по проводах, одправляють в каждую неділю аж до Вознесєня Христового. Як вже Христос вознеситьє то вже товгди на могилках не одправляють»*. Як на проводи священик обходить могили, то перед кожною могилою в присутності рідних (близьких) молиться за душу померлого.

Окрім того, дуже давно на Підляшші (у другій половині ХІХ ст.) поминали своїх пращурів чотири рази на рік: перед Великим Постом, у Велику Суботу, звану упоминальною, або в провідний тиждень після Великодня, напередодні Зелених свят та в Дмитрову суботу. В провідний тиждень йшли з нею на цвинтар. Клади обов'язково на могилку крашанку чи писанку, паску, сир тощо. Вгощалися біля могилок, поминали вмерлих. Звичай цей широко побутував в Україні і невідомий полякам.

Напередодні Зелених свят подекуди поминали на могилках, але здебільшого це відбувалося вдома. Як подає Оскар Кольберг, в Лосицькому, Білопідляському і Володавському повітах в упоминальну суботу і в переддень Зелених свят заздалегідь заставляли стіл їжею і запрошували душі померлих говорячи: «Прийди, душечко, до того обіда убогого». Після молитви й куштування їжі та напою (горілка, пиво), частину кидали під стіл для померлих душ. Після закінчення тризни змітали залишки їжі під стіл. На другий день господиня замітала хату новим віником.

Ось такі колись були і ще є дотепер на Південному Підляшші поховальні звичаї та обряди.

Иван ИГНАТЮК

ПОХОРОННЫЕ ОБЫЧАИ И ОБРЯДЫ НА ТЕРРИТОРИИ ЮЖНОГО ПОДЛЯШЬЯ

Статья представляет описание похоронных обрядов и связанных с ними верований, что бытуют на территории Южного Подляшья. Среди других материалов – образцы песен, которые пелись возле усопшего. Автор приводит пример как украинских, так и польских текстов.

Ключевые слова: похоронная обрядность, Южное Подляшье, плачи, тризна, поминальные обычаи.

Ivan IGNATIUK

FUNERAL CUSTOMS AND CEREMONIES OF SOUTHERN PYDLYASSHA

This article represents the description of funeral ceremonies and beliefs related to them at the area of Southern Pydlyassha. Among various materials the article pays reader's attention to the examples of the songs, which were sang in front of the dead as a part of funeral ceremony. Author gives examples of both Ukrainian and Polish texts.

Key words: *funeral ceremony, Southern Pydlyassha, lamentations, funeral feast, funeral customs.*

Дідівська звичка (у храмове свято гуцул одягає вишиванку, кептар і керсаню)